

La llengua catalana segons els viatgers estrangers de l'últim terç del vuit-cents

The Catalan language according to the foreign travellers in the last third of the Nineteenth century

ADRIÀ MARTÍ-BADIA

adria.marti@uv.es

ORCID ID 0000-0003-3539-5295

Universitat de València / IIFV

Resum: Aquest article estudia les descripcions de la llengua catalana fetes pels viatgers estrangers que van recórrer els territoris de parla catalana en l'últim terç del segle XIX. També analitza les observacions i percepcions lingüístiques d'aquests sobre la llengua catalana i sobre l'ús que en fan els habitants d'aquests territoris. En relació amb el segon objectiu, ens interessa saber si reconeixien que la llengua que parlaven els valencians és la mateixa que la dels catalans, mallorquins i altres veïns de la catalanofonia; quina posició ocupa la llengua catalana entre la resta de llengües romàniques; si el català té el mateix estatus que el castellà o el francès o bé el consideraven un dialecte. En molts casos no parlen de la llengua amb tant de detall perquè l'objectiu dels seus viatges era un altre, però sovint de les seves diferents afirmacions podem deduir els seus posicionaments per a respondre aquestes preguntes. En una època, finals del vuit-cents, on la filologia romànica era una disciplina de recent creació i no estava plenament acceptat que el català és una llengua romànica independent.

Paraules clau: llengua catalana, historiografia lingüística, literatura de viatges, estatus i nom de la llengua catalana, usos lingüístics

Abstract: This paper examines the descriptions of the Catalan language by foreign travellers who travelled through the Catalan-speaking territories in the last third of the 19th century. It also analyses their observations and linguistic perceptions of the Catalan language, as well as the language spoken by the inhabitants of these territories. Regarding the second objective, we are particularly interested in knowing if they recognise that the language spoken by Valencians is the same as that of the Catalans, Majorcans, and other neighbours of the Catalan-speaking world; what position occupy the Catalan language among the rest of the Romance languages; if they consider that Catalan has the same status as Spanish and French or if they considered it was a dialect. In many cases they do not talk about the language in such detail because the purpose of their travels was different, but often from their different descriptions and statements we can deduce their positions and opinions to answer these questions. In the late 19th century, when Romance philology was a recently created discipline and it was not fully accepted that Catalan is an independent Romance language.

Keywords: Catalan language, linguistic historiography, travel literature, status and name of the Catalan language, language uses

DATA PRESENTACIÓ: 16/10/2023 ACCEPTACIÓ: 25/10/2023 · PUBLICACIÓ: 03/12/2023

1. Introducció

En els estudis d'història social de les llengües, normalment els protagonistes són els parlants de la llengua en qüestió perquè són els subjectes que l'han utilitzat, que n'han format part. També solen ser protagonistes aquells que incideixen en les llengües però que no formen part d'aquesta comunitat lingüística quan les seves accions incideixen en el seu ús, tant de manera positiva com negativa. Tanmateix, les visions extrínseques fetes per individus que no influeixen directament en la llengua solen ser menys estudiades o fins i tot menystingudes. Ara bé, les percepcions d'aquestes persones també són importants. Concretament ens referim a la literatura de viatges, que és una font d'informació important per a entendre les visions externes de nostra societat i, en aquest cas, de la llengua catalana.

Aquestes mirades foranes aporten informacions valuoses dels diferents aspectes de la nostra col·lectivitat i de la llengua que empraven els qui aquí hi habitaven. També ens interessa saber si els visitants apreciaven semblances i diferències respecte als territoris i poblacions veïnes, sobretot entre els territoris de parla catalana. És a dir, com ens veien els viatgers no catalanoparlants? Com descriuen els viatgers estrangers la nostra societat i, més concretament, la llengua catalana?

Els objectius d'aquest treball són, en primer lloc, examinar les descripcions de la llengua catalana que fan els viatgers estrangers que recorren els territoris de llengua catalana al llarg de l'últim terç del segle XIX, i, en segon lloc, analitzar les observacions i les percepcions lingüístiques d'aquests viatgers sobre la llengua catalana i sobre l'ús que en fan els habitants d'aquests territoris. En relació amb el segon propòsit, ens interessa especialment saber les respostes dels viatgers a les qüestions següents, que inferirem de les diferents afirmacions lingüístiques que en fan. Concretament, reconeixien que la llengua que parlaven els valencians és la mateixa que la dels catalans, mallorquins i altres veïns de la catalanofonia? I la llengua dels mallorquins i catalans respecte la dels valencians? Quina posició ocupava la llengua catalana entre la resta de llengües romàniques? Per a aquests subjectes d'estudi, el català tenia el mateix estatus que el castellà, el francès, el portuguès i l'italià? O consideraven que era un dialecte? Si creien que era un dialecte, de quina llengua ho era? De l'occità? Del castellà? En la major part dels casos no parlen de la llengua amb tant de detall perquè l'objectiu dels seus viatges era un altre, però sovint de les seves diferents descripcions i afirmacions, exposades amb un major o menor detall, podem deduir els seus posicionaments i opinions per a respondre aquestes preguntes.

Les obres que hem analitzat no són només llibres de viatges o literatura de viatges, sinó també aquells textos informatius que servien als viatgers per a orientar i contextualitzar els seus itineraris: guies de viatge i obres de topografia i geografia, entre d'altres. Els autors ací examinats són sempre forans dels territoris de llengua catalana: espanyols, italians, francesos, nord-americans, britànics, xilens i russos que, per motius diferents, van viatjar arreu (o part) de la catalanofonia, van descriure aquest territori i van explicar –amb major o menor atenció i rigor– quina llengua parlaven els seus habitants i quines n'eren les característiques. Tanmateix, mereix un estudi a banda l'arxiduc Lluís

Salvador d'Àustria-Toscana que, entre d'altres, va escriure *Die Balearen in Wort und Bild geschildert (Les Balears descrites amb paraules i imatges)*, obra publicada en nou volums entre 1869 i 1891.

També hem consultat les obres dels viatgers que han recorregut els territoris de llengua catalana en aquest període del vuit-cents sense fer-ne cap referència. És el cas de les obres *Vine and Olive; or, Young America in Spain and Portugal*, de William T. Adams (1876); *Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon, 1800-1809*, de Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1889); *La confession de Talleyrand: 1754-1838*, del mateix autor (1891); entre d'altres. Calia, doncs, descartar-les.

La literatura de viatges del segle XIX als territoris de parla catalana és un tema al qual s'han referit alguns estudiosos nostrats des de perspectives diferents: el paisatge, els monuments i els costums que observen els visitants; o bé sobre viatges concrets d'alguns visitants a determinades ciutats o territoris. Tanmateix, no hi ha cap estudi que analitzi les descripcions i percepcions lingüístiques dels viatgers que recorren els països catalans a l'últim terç del vuit-cents. Només hi ha dos estudis (Martí-Badia 2022 i 2023) que tracten aquests objectius: el primer (Martí-Badia 2022) centrat especialment al País Valencià, i circumscrit al primer terç del segle XIX; i el segon (Martí-Badia 2023) dedicat al conjunt dels territoris de parla catalana i al segon terç del vuit-cents.

Altrament, al segle XIX no estava plenament acceptat que el català és una llengua romànica independent. Des dels inicis de la filologia romànica, els estudiosos van estar separats entre els partidaris de reconèixer el català com una llengua més i els qui opinaven que era una varietat de l'occità, encara que també va haver-hi opinions mixtes i canvis de parer. Una situació que no es va aclarir àmpliament fins a entrar el segle XX. En el vuit-cents se situa l'inici de la filologia romànica i s'evidencia el *problema* del reconeixement del català com a llengua independent quan la naixent ciència lingüística comença a elaborar una llista de les llengües derivades del llatí (Calaforra 1998: 27). La primitiva lingüística romànica no comptava, però, amb una definició satisfactòria de conceptes com *llengua*, *dialecte* i *parla*, i per a distingir-los es valia d'arguments extralingüístics com l'antiguitat dels documents escrits, els usos literaris, l'extensió geogràfica, el nombre de parlants, el prestigi i la situació política, entre d'altres; tots ells arguments arbitraris des del punt de vista lingüístic. Així, sense un estat al darrere, era difícil que el català fora considerat com una llengua independent.¹ Convé tenir-ho present a l'hora d'analitzar les afirmacions dels viatgers sobre aquestes qüestions, que a l'últim terç del segle XIX encara no havien estat estudiades amb la profunditat suficient ni dilucidades pels filòlegs coetanis amb la clarividència necessària.

D'altra banda, els poders polítics –monarquies, repúbliques i administracions públiques– i les institucions eclesiàstiques –entre d'altres– potenciaren la substitució lingüística del català pel castellà (a l'Estat espanyol) i pel francès (a l'Estat francès).² I, pel que fa als usos socials, a l'últim

1 Vegeu Martí-Badia (2019) per als postulats de la filologia romànica internacional sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua catalana entre 1806 i 1906.

2 Ara bé, no fou un procés homogeni a tots els territoris de parla catalana. Per exemple, al segle XIX, les accions de les

terç del segle XIX el conflicte lingüístic castellà-català als territoris de llengua catalana sota domini espanyol es manifesta amb l'extensió del procés castellanitzador a alguns sectors de l'alta burgesia urbana, que comencen a mimetitzar-se al procés que l'aristocràcia mitjana i baixa havia consumat al llarg del segle XVIII i principis del XIX. Alhora, tanmateix, la gran majoria de la població continuava expressant-se en català.³

Finalment, quant a les fonts primàries, hem consultat –sempre que ens ha estat possible– la primera edició de les obres originals; i, en els casos que no ens ha estat factible, hem indicat amb una nota a peu de pàgina l'edició consultada. A més, hem transcrit els textos citats respectant la grafia original amb l'objectiu de reflectir com escrivien els protagonistes d'aquest estudi, fet que no dificulta la lectura ni la comprensió dels escrits.

2. Els Viatgers

2.1 Fermín Caballero

L'any 1867 es publica a Madrid l'obra *Reseña geografico-estadística de España*, del geògraf espanyol Fermín Caballero. Aquesta era un encàrrec de la *Comision española de la exposicion universal de París en 1867*, de la qual ell era *Vocal de la Comision general española*. Nascut a Barajas de Melo (Conca) el 1800 en una família benestant de llauradors, Caballero estudia Dret al *Colegio de Málaga* –actualment Universitat d'Alcalá de Henares– i el 1822 és nomenat professor interí de geografia i cronologia a la Universitat de Madrid. Va realitzar una llarga carrera política, de la qual cal destacar que entre els anys 1834 i 1843 fou procurador i diputat a Corts de les províncies de Madrid, Conca, Toledo i Castelló; més endavant torna a ser diputat en el Bienni Progressista (1854-1856); i va participar en exposicions estatals i universals com les de Madrid (1857), París (1867) i Viena (1873). Anteriorment també va escriure i publicar a Madrid *Nomenclatura Geográfica de España. Análisis gramatical y filosófico de los nombres de pueblos y lugares de la península, con aplicación a la topografía y la historia* (1834) i *Manual geográfico-administrativo de la Monarquía Española* (1844), obres analitzades en Martí-Badia (2023).

En un apartat del llibre esmentat, classifica els habitants de l'Estat espanyol segons les llengües que parlen «y analizándolos etnográficamente por los idiomas» (Caballero 1867: 25), entre els quals estan: els castellans de «lengua española», que són «los moradores de las 30 provincias de Castilla y Leon, de las tres aragonesas, de algunas comarcas de otra, y en general los residentes en las capitales y pueblos más cultos de la monarquía» (1867: 26). Segons les seves dades, aquestes són 13.913.528 persones; al costat d'aquests estan els «lomosines» de «lengua provençal», que són «los habitantes de las ocho provincias orientales de la corona aragonesa», és a dir, les corresponents al País Valencià, Catalunya i les Illes Balears; els quals «se subdividen en los dialectos *catalan, mallorquin y valencianos*» i

institucions eclesiàstiques de la Catalunya del Nord foren més favorables a l'ús i la pervivència del català.

3 Cf. Ferrando i Nicolás (2011: 321-327).

que quantifica en 3.143.700 (1867: 26). L'any següent, el 1868, publica una segona edició de l'obra, que dobla en nombre de pàgines a la primera, però que manté la informació relativa a la llengua catalana.

2.2 Edmondo De Amicis

El 1873, l'escriptor italià Edmondo De Amicis publica el llibre *Spagna* a Florència. Fill d'una família acomodada, De Amicis naix a Imperia (Ligúria)⁴ el 1846, estudia a l'Acadèmia Militar de Mòdena i posteriorment es converteix en periodista militar. Com a reporter, De Amicis va col·laborar amb el diari *La Nazione di Firenze* i va narrar la presa de Roma de 1870 per les tropes del Regne d'Itàlia. Més tard va abandonar l'exèrcit, va viatjar i va escriure diversos llibres de viatge sobre Espanya (1872), Londres (1873), els Països Baixos (1874), el Marroc (1876), Constantinoble (1878/1879), París (1879) i Argentina. A partir de 1879 es va establir a Torí i el 1903 a Florència, la seva ciutat de joventut, amb motiu de la seva elecció com a membre de l'*Accademia della Crusca*, institució italiana que reuneix acadèmics i experts en lingüística i filologia italianes.

Al llibre *Spagna*, diari de viatge escrit el 1872, conta la seva partida de Torí a Gènova, des d'on es desplaça en vaixell fins a Marsella per a pujar a un tren fins a Perpinyà. Arribat a la capital nord-catalana, afirma que «a Perpignano però non si parla spagnuolo, ma un dialettaccio misto di francese, di marsigliese e di catalano, che strazia le orecchie» (De Amicis 1873: 4). És a dir, que a Perpinyà no es parla castellà, sinó un dialecte mixt de francès, marsellès [*sic*] i català que perfora l'oïda. De Perpinyà a Barcelona viatja en diligència, i ja havent creuat la frontera administrativa entre els estats francès i espanyol, De Amicis observa una discussió política entre dues persones:

Tratto tratto la lettura era interrotta e accendevasi qualche discussione politica che io non capivo, poichè parlavan catalano; ma della qualse riuscivo però ad afferrare il concetto dominante, aiutandomi col giornale che avevo sentito leggere (1873: 7).

De tant en tant, la lectura s'interrompia i es desencadenaven discussions polítiques que jo no entenia –assevera De Amicis– perquè parlaven en català; tanmateix, aconseguia entendre la idea principal ajudant-me del periòdic que havia escoltat llegir.

A Girona puja a un tren que el porta a Barcelona, on escolta un cambrer d'hotel parlar italià. De fet, De Amicis s'adona que hi havia un gran nombre de piemontesos treballant de cambrers d'hotel, cambrers, cuiners i servents de totes les classes, que de joves anaren a Barcelona i que parlen aquest «horrible argot», mescla de francès, italià, castellà, català i piemontès, no amb els espanyols, –per suposat, perquè tots han après l'espanyol– sinó amb els viatgers italians per a fer veure que no han oblidat la seva llengua materna. Per això aleshores afirma haver escoltat dir a molts catalans que hi ha poca diferència entre el català i l'italià. Ho diu amb les paraules següents:

4 Concretament naix a Oneglia, municipi autònom fins el 1923, quan s'annexa a Porto Maurizio i ambdues formen la ciutat d'Imperia.

Seppi poi che a Barcellona v'è un gran numero di camerieri d'albergo, di fattorini da caffè, di cuochi, di servitori d'ogni genere, piemontesi, la maggior parte della provincia di Novara; che andarono in Spagna da ragazzi, e che parlano codesto gergo orribile, misto di francese, d'italiano, di castigliano, di catalano, di piemontese, non con gli Spagnoli, s'intende, perchè lo spagnuolo lo hanno imparato tutti; ma coi viaggiatori italiani, così, per vezzo, per far vedere che non hanno dimenticato la lingua patria. Per questo sentii poi dire da molti catalani: «Eh! tra la vostra lingua e la nostra c'è poca differenza!» (1873: 11-12).

De Barcelona afirma que, en aparença, és la ciutat menys espanyola d'Espanya: «Barcelona, è, all'aspetto, la città meno spagnuola della Spagna» (1873: 12). Durant els dies que va estar a Barcelona, conta que solia passar la vetlada amb alguns joves catalans, els quals sabien una mica d'italià i estimaven la poesia italiana; recitaven versos dels castellans Zorrilla, Espronceda, Lope de Vega, intercalats amb els d'Ugo Foscolo, Giovanni Berchet i Alessandro Manzoni, que llegia Edmondo De Amicis, a veure qui declamava els més bonics. I, tot seguit, assevera que

Mi recitarono dei versi in lingua catalana. E dico lingua, perchè ha una storia e una letteratura propria e non fu relegata allo stato di dialetto che dal predominio politico assunto dalla Castiglia che impose l'idioma suo come idioma generale dello Stato. E benchè sia una lingua aspra, tutta parole tronche, ingrata, sulle prime, a chi abbia nulla nulla l'orecchio delicato, ha nondimeno dei pregi notevolissimi, dei quali i poeti popolari si valsero con ammirabile maestria, prestandosi essa particolarmente all'armonia imitativa. Una poesia, che mi recitarono, di cui le prime strofe imitano il rumore cadenzato d'un treno di strada ferrata, mi strappò un grido di meraviglia. Ma senza spiegazioni, anche per chi conosca la lingua spagnuola, il Catalano non è intelligibile. Parlan presto, coi denti stretti, senza aiutar la voce col gesto, così ch'è difficile cogliere il senso d'un periodo anche semplicissimo, ed è un gran ch'è se s'intende qualche parola di volo. Anche la gente del popolo, però, parla, quando occorre, il castigliano, stentatamente e senza grazia; ma sempre assai meglio che non si parli l'italiano dal basso popolo delle province settentrionali d'Italia. Neanco le persone colte, in Catalogna, parlano perfettamente la lingua nazionale; il castigliano riconosce il catalano alla prima, otre che alla pronunzia, alla voce, e soprattutto alla *illegittima frase scarsa*. Per questo uno straniero che vada in Spagna coll'illusione di saper parlare la lingua con garbo, può, fin che sta in Catalogna, serbar la sua illusione; ma quando penetri nelle Castiglie, e senta per la prima volta quello scoppiettio di frizzi, quella profusione di proverbi, di modi, d'idiotismi arguti ed efficacissimi, che lo fan rimanere a bocca aperta, come l'Alfieri dinanzi a Monna Voaboliera quando gli discorreva di calzette, addio illusioni! (1873: 27-29).

En paraules de De Amicis, els joves catalans amb qui va compartir declamacions poètiques a Barcelona, li recitaven versos en català. Una llengua que té història i literatura pròpies i que només fou relegada a la condició de dialecte pel predomini polític assumit per Castella, que va imposar la seva com a llengua general de l'Estat. I, encara que és una llengua aspra, tot de paraules monosil·làbiques, ingrata al principi per als qui tenen l'oïda delicada, té –tanmateix– qualitats molt notables que els poetes populars empraren amb admirable mestria, prestant-se especialment a l'harmonia imitativa. Aquests joves li van recitar un poema, les primeres estrofes del qual reproduïen el soroll rítmic d'un tren en marxa, que li arrancà un crit d'admiració. Però si no s'aporta alguna explicació, continua

De Amicis, inclús per als que coneixen la llengua espanyola, el català resulta incompreensible. Conta l'escriptor italià que els catalans parlen amb rapidesa, amb les dents tancades, sense ajudar amb gestos la seva veu i, per tant, és difícil captar el significat inclús de les frases més senzilles, i és molt si u entén algunes paraules al vol. Tanmateix, la gent del poble, quan és necessari, parla castellà amb dificultat i sense gràcia; però sempre prou millor que l'italià que parla la gent humil de les províncies del nord d'Itàlia. Tampoc la gent culta de Catalunya parla perfectament el castellà; un castellà reconeix a un català a la primera, pel seu accent, pel seu vocabulari i, sobretot, pels seus modismes incorrectes. Per això, quan un estranger arriba a Espanya amb la il·lusió de poder parlar l'idioma amb gràcia, pot, mentre està a Catalunya, mantenir la seva il·lusió; però quan s'endinsa a les Castelles, i escolta per primera vegada eixos espetarrecs d'agudeses, eixa profusió de proverbis, o refranys, de modismes enginyosos i eficaços, que li fan quedar-se amb la boca oberta... aleshores... ¡adéu il·lusions!

Acabada la seva estada a Barcelona, puja al tren camí de Saragossa, i coincideix amb un grup d'alumnes catalans que anaven d'excursió a Montserrat i que

parlavano e ridevano tutti insieme, e si avvoltolavano sulle panche, e facevano un casa del diavolo infinito. Per quanto tenessi l'orecchio teso, e mi stillassi il cervello, non riuscii a capire una parola del maledetto linguaggio che cinguettavano. Intavolai conversazione col prete (1873: 33).

Els alumnes catalans parlaven i reien tots junts, avalotant als seus seients i fent molt de bullici. Malgrat ser tot oïdes i que el meu cervell s'esforçara, no vaig aconseguir entendre una sola paraula d'aquella maleïda llengua que balbucejaven. Vaig establir conversa amb el sacerdot, conclou De Amicis. Ja a Madrid, De Amicis planteja la següent digressió:

la lingua spagnuola è incomparabilmente più parlata, più comune, e perciò più determinata, e per conseguenza più efficace nei giornali, sul teatro e nella letteratura popolare, che la lingua italiana. V'è in Spagna il dialetto valenziano, il catalano, il galliziano, il murciano, e l'antichissima lingua delle province basche; ma si parla spagnuolo nelle due Castiglie, nell' Aragona, nell' Estremadura, nell' Andalusia, cioè in cinque grandi provincie (1873: 128).

La llengua espanyola és incomparablement més parlada, més comuna, i per tant més concisa i en conseqüència més eficaç en els periòdics, en el teatre i en la literatura popular, que la llengua italiana. A Espanya també existeixen els dialectes valencià, català, galleg, murcià i l'antiquíssima llengua de les províncies basques; però l'espanyol es parla a les dues Castelles, Aragó, Extremadura i Andalusia, és a dir, en cinc grans províncies.

D'altra banda, en la seva estada a València tradueix a l'italià una conversa d'unes dones valencianes «che stavan accanto alla porta dicendo in dialetto valenzano» (1873: 482), és a dir, que estaven junt a la porta parlant en dialecte valencià. Finalment, al port de València puja a un vaixell en direcció a

Marsella per a tornar a Itàlia. De Amicis no va visitar cap altre indret del País Valencià ni va fer cap altra afirmació sobre la llengua dels valencians; tampoc va visitar –almenys– en aquest viatge les Illes Balears i no va fer cap asserció sobre la llengua dels balears.

2.3 Jean-Charles Davillier

L'any 1874, el baró i escriptor francès Jean-Charles Davillier publica a París el llibre *L'Espagne*. Nat al si d'una família benestant l'any 1823 a Rouen (Normandia), Davillier fou un bibliòfil que l'any 1862 va viatjar a l'Estat espanyol junt amb el dibuixant i gravador francès Paul-Gustave Doré, fruit del qual va escriure l'esmentada obra *L'Espagne*, publicada per la prestigiosa editorial Hachette.

Ambdós fan el trajecte Perpinyà-Figueres-Girona-Barcelona, ciutat on s'hi estan uns dies. De Barcelona a València es desplacen en cotxe de posta durant dos dies, i en aquest trajecte visiten el monestir de Montserrat, passen per Tarragona, Reus, Tortosa, Amposta i Vinaròs; es detenen a Benicarló, passen per Castelló de la Plana i s'aturen a Sagunt i a València, ciutat on s'allotgen uns dies. Des de València visiten en tartana Manises, l'Albufera, Cullera, Alzira, Carcaixent, Gandia, Dénia, Alcoi, Cocentaina i Xàtiva. De Xàtiva a Almansa es desplacen en ferrocarril, i continuen a Albacete. D'aquesta ciutat castellana es traslladen amb el mateix mitjà de transport a Alacant, tot passant per Villena, Saix, Elda, Monòver i Novelda.

A l'inici d'aquesta publicació, Davillier afirma que els catalans «ils ont un dialecte particulier, qui se rapproche beaucoup de la lunge *limousine* du moyen âge; ce dialecte a ses grammaires et ses dictionnaires; il a aussi ses poètes» (1874: 3). És a dir, els catalans tenen un dialecte particular, molt proper al dialecte llemosí de l'edat mitjana; aquest dialecte té les seves gramàtiques i els seus diccionaris; també té els seus propis poetes. Són més interessants, però, les seves observacions sobre el català de València:

Le dialecte valencien, un peu moins rude que le catalan et que le majorquin, dont il se rapproche beaucoup, n'a que peu d'analogie avec le castillan; il ressemble assez au patois du midi de la France, et il a la même origine, la langue *limousine* du moyen âge; un assez grand nombre de mots, par exemple ceux qui servent pour numération, sont les mêmes qu'en français: ainsi, on dit en valencien, *un, dos, tres* (...). On dit également *doscents, trescents, quatrecent* (...). Bon nombre de mots sont exactement ou à peu de chose près les mêmes qu'en français, par exemple, *camp, candidat, cervèll* (...).⁵ Il serait facile de multiplier ces exemples pris au hasard parmi des centaines de mots. Ce qu'il y a de curieux, c'est que bon nombre de ces mots n'appartiennent pas à l'espagnol (1874: 32-35).

Segons Davillier, el dialecte valencià, és un poc menys aspre que el català i el mallorquí, als quals s'assembla molt, té poca analogia amb el castellà; s'assembla al *patois* del sud de França, i té el mateix origen, la llengua llemosina de l'edat mitjana; un número prou gran de paraules, com les que s'empren per als números, són les mateixes que en francès: així, en valencià, diem *un, dos, tres*...

5 Les pàgines 33 i 34 corresponen a dues il·lustracions.

També diem *dos-cents, tres-cents, quatre-cents...* Moltes paraules són exactament o quasi exactament les mateixes que en francès, per exemple, *camp, candidat i cervell*, entre d'altres. Seria fàcil multiplicar aquests exemples agafats a l'atzar entre centenars de paraules. El fet curiós és que moltes d'aquestes paraules no pertanyen al castellà, conclou el viatger francès.

Més endavant, Davillier afirma que València fou el bressol de la impremta a Espanya i que la seva biblioteca és una de les més riques del regne, en referència a la biblioteca de la universitat del Cap i Casal. L'encarregat de la visita els va mostrar el llibre *Obres o trobes en labors de la Verge Maria* (1474) i afirma que està escrit «en dialecte valencien» (1874: 40); a continuació menciona «el famós llibre de cavalleries *Tirant lo Blanch, en vulgar llengua valenciana*,⁶ imprès a València el 1490», cita una part del conegut fragment del *Quixot* on el *Tirant* se salva de ser cremat i diu que és un «llibre extremadament rar» del qual només se'n coneixen tres exemplars.

El sintagma «dialecte valencien» el repeteix quan fa referència a paraules (1874: 43) i cançons concretes (1874: 623), o amb les variacions «en dialecte majorquin» (1874: 779) i els catalans «ils ont un dialecte particulier». Tanmateix, en referència als catalans sol ometre la paraula *dialecte*, com quan es refereix a una obra de teatre a Barcelona i diu que estava «entièrrement rédigé en catalán» (1874: 569), és a dir, escrita íntegrament en català. El mateix passa quan fa referència a un periòdic barceloní «publié en catalán» (1874: 637), publicat en català, o simplement esmenta un nom propi en català i el tradueix al francès, com en la pàgina 762. També observem variació al respecte quan esmenta diferents tipus de peces musicals populars: «et un assez bon nombre de pièces en catalán et en valencien» (1874: 731), és a dir, i un bon nombre de peces en català i valencià; una afirmació que cal entendre en el sentit de català que es parla al País Valencià i que s'anomena valencià. A més, transcriu alguns refranys populars, com el següent, «Si vols viure poc, y fer te ric, / Vesten á Alberic» (1874: 83), que tradueix al francès.

2.4 Élisée Reclus

El 1876, el geògraf francès Élisée Reclus publica a París el primer volum de l'obra *Nouvelle Géographie Universelle*, subtítulat «L'Europe méridionale (Grèce, Turquie, Roumanie, Serbie, Italie, Espagne et Portugal)». Una obra de geografia que esmenta la llengua dels valencians, catalans i balears quan realitza les descripcions d'aquests territoris. Fill d'una família de geògrafs, Reclus naix el 1830 a Senta Fe la Granda (Aquitània), va abandonar la casa familiar amb el seu germà gran Élie quan tenia dotze anys per a treballar i conèixer el món. Va viure i va treballar a països com Alemanya, Suïssa, Anglaterra i els Estats Units, entre d'altres. Va col·laborar en l'elaboració de la segona edició de la *Guia dels Pirineus* preparada per Adolphe Joanne amb el títol *Itinéraire Général de la France* (1862).⁷ D'ideologia llibertària, membre de la Primera Internacional i afiliat a l'Associació Internacional de

6 La cursiva és de l'autor.

7 Obra analitzada en Martí-Badia (2023).

Treballadors (AIT), l'any 1894 va fundar la *Université nouvelle de Bruxelles*. Se'l considera un precursor de la geografia social, de la geopolítica, de la geohistòria i de l'ecologia. En *Nouvelle Géographie Universelle*, Reclus manifesta que

Les valenciens se distinguent aussi des Castellans par leur langage, pur dialecte provençal. Le parler de Valence, quoique mêlé à beaucoup de mots arabes, est plus rapproché que le catalan de la langue des anciens troubadours. Il est fort doux à entendre, surtout dans une bouche féminine (1876: 784).

És a dir, que els valencians també es distingeixen dels castellans per la seva llengua, un dialecte provençal pur. L'idioma valencià, continua Reclus, encara que mesclat amb moltes paraules àrabs, està més a prop que el català de la llengua dels antics trobadors. És molt dolç escoltar-lo, especialment en boca d'una dona. Pel que fa als balears, declara que «par la langue, ce sont des Catalans, mais leur idiome est plus pur se rapproche plus de l'ancien parler limousin que le langage des habitants de Barcelone» (1876: 795). Així, segons Reclus, pel que respecta a la llengua, els balears són catalans, però el seu llenguatge és més pur i proper a l'antiga llengua llemosina que a la dels habitants de Barcelona. Finalment, de la llengua dels catalans opina que

Entre la Provence d'un côté, les royaumes arabes de l'autre, les habitants chrétiens de la Péninsule et des îles se sentaient nécessairement portés vers les Provençaux, leurs parents de race, de religion et de langage: c'est là ce qui explique la prédominance de l'idiome dit limousin et de sa littérature dans la Catalogne et jusqu'à Murcie et à Palma (1876: 810).

Així, sosté Reclus, entre la Provença –d'una banda– i els regnes àrabs –de l'altra–, els habitants cristians de la Península i les illes es van trobar necessàriament inclinats cap als provençals, els seus parents de raça, religió i llengua: això explica el predomini de l'anomenat idioma llemosí i la seva literatura a Catalunya i fins a Múrcia i Palma. De les seves afirmacions, doncs, podem deduir que Reclus relaciona les llengües occitana i catalana, identificant un origen comú però sense precisar-ne el vincle entre aquestes en l'actualitat.

2.5 Antonio Gallenga

L'any 1883, l'escriptor italià Antonio Gallenga publica a Londres l'obra *Iberian Reminiscences*. Gallenga, nat a Parma el 1810, es va formar a la Universitat de Parma i més tard es va exiliar a Londres –entre 1839 i 1848–, on va treballar com a periodista; any en què va tornar a Itàlia i va treballar per a l'annexió de Parma al Regne de Sardenya. Fou elegit diputat al Regne de Sardenya en les legislatures cinquena, setena i vuitena, posteriorment va treballar com a periodista al diari londinenc *The Times* –on fou corresponent– i l'any 1890 es va traslladar a Llandogo (Gal·les), on va viure fins a la seva mort el 1895.

En el primer volum de l'obra *Iberian Reminiscences*, Gallenga es refereix a la llengua catalana en els termes següents: «the racy Catalan dialect, which is there cherished by high and low with patriotic pride» (1883: 459). És a dir, «el picant dialecte català, que allí és apreciat per tothom amb orgull patriòtic». En el segon volum afirma dels catalans que «by their dialect, which, utterly unintelligible as it would to be a sub-Alpine, would sound to him perfectly familiar and home-like» (1883: 99). En paraules de Gallenga, el dialecte dels catalans sonaria perfectament familiar i casolà a un subalpí per molt inintel·ligible que fora per a aquests. Unes impressions que cal entendre per la seua procedència nord-italiana i el contacte que degué tenir amb les varietats lingüístiques gal·loitàliques com el piemontès, el llombard, el lligur i l'emilià.

2.6 George Parsons Lathrop

El mateix any, l'escriptor nord-americà George Parsons Lathrop publica a Nova York el llibre *Spanish vistas*. Lathrop, originari de Honolulu (Hawaii) on va nèixer el 1851, va ser educat entre Nova York i Dresden, es va casar a Londres, on fou editor associat de la revista *The Atlantic Monthly* entre 1875 i 1877. Va treballar per als senyors Roberts Brothers en l'edició de diversos llibres i va escriure a sovint a la premsa periòdica novaïorquesa. Fundador de l'*American Copyright League*, que va contribuir a l'obtenció d'una llei internacional de drets d'autor, Lathrop també va escriure diverses novel·les i poemaris.

Al llibre *Spanish vistas*, Lathrop només es refereix a la llengua catalana a propòsit d'una visita a Barcelona en els termes següents: «I don't know how long we might have continued to roam the streets of Barcelona, listening to the uncouth patois of the locality, in which French and Spanish words are so outlandishly mingled» (1883: 183). Lathrop es queixa amb aquestes paraules del fet que els barcelonins parlaren català: no sé quant de temps hauríem seguit vagant pels carrers de Barcelona, escoltant el *patois* groller de la localitat, en el qual es mesclen de forma tan extravagant paraules franceses i espanyoles. L'escriptor nord-americà realitza aquestes afirmacions pejoratives sobre el català, que ací ens resulten d'interès perquè testimonien que aquesta era la llengua d'ús habitual als carrers de Barcelona a finals del vuit-cents.

2.7 John Lomas

L'any 1884, el viatger anglès John Lomas publica *Sketches in Spain from nature, art and life*. L'interès de John Lomas pels llibres de viatge ja li venia de lluny. De fet, fou qui edità i finançà *A Guide to Spain* d'Henry O'Shea (1865), una de les guies angleses més famoses de l'època, analitzada en Martí-Badia (2023). Nascut el 1846, John Lomas va viatjar per les províncies de València, Castelló, Tarragona, Barcelona i Lleida. Tanmateix, quasi no comenta la llengua que es parla als llocs que visita. De fet, sobre la llengua dels catalans només afirma:

And his idiom is quite a thing apart from a *patois*. It is a language to itself –one of the old Provençal tongues, and therefore closely allied to some of the dialects of the south of France, the Italian coasts, and inland as far as Milan (1884: 347).

Segons Lomas, el llenguatge dels catalans és quelcom molt distint a un *patois*. És una llengua pròpia, una de les antigues llengües provençals i, per tant, estretament relacionada amb alguns dels dialectes del sud de França, de les costes italianes i de l'interior fins a Milà.

2.8 Frances Minto Elliot

El mateix 1884, l'escriptora i viatgera anglesa Frances Minto Elliot publica *Diary of an idle woman in Spain*, fruit d'un llarg viatge per l'Estat espanyol. Escriptora de diverses novel·les i llibres de viatge, Elliot nascuda el 1820 a Swallowfield (Berkshire, Anglaterra), va treballar com a periodista per a diverses revistes de Londres i va fer amistat amb l'escriptor anglès Wilkie Collins, a través del qual va conèixer l'escriptor Charles Dickens. A l'inici del primer volum del *Diary of an idle woman in Spain*, Elliot parla de les llengües de l'Estat espanyol i constata que

There are as many dialects in Spain as there were kingdoms –Basque in the north, Murcian in the south, Catalan at Barcelona, and Valencian in the east. As to the Moors and Moriscos of Granada and the south, they were so crushed out by the Philips, they have only left words. But the *haute langue* is the same everywhere (1884: 32).

És a dir, Elliot assegura que hi ha tants dialectes a Espanya com regnes: el basc al nord, el murcià al sud, el català a Barcelona i el valencià a l'est. Quant als moros i moriscos de Granada i el sud, van ser tan perseguits pels reis catòlics, que només han deixat paraules. Però la llengua de les elits és la mateixa a tot arreu. Elliot no fa cap més afirmació relativa a la llengua dels valencians, però en parlar de la ciutat de València afirma que «the people, a hardy Catalan race» (1884: 92); és a dir, el poble –la gent–, són una raça catalana resistent. D'altra banda, sembla que no va visitar Catalunya ni les Illes Balears, almenys en aquest viatge.

2.9 Rafael Sanhueva Lizardi

L'any 1886, el polític xilè Rafael Sanhueva Lizardi va publicar a Santiago de Xile *Viaje en España*, obra que narra el seu viatge per Catalunya, País Valencià i Andalusia. Sanhueva naix a Santiago de Xile el 1852, es forma a l'Escola Normal de Santiago i exerceix com a advocat a partir del 1876. Preceptor i director de diverses escoles, va fer carrera política al *Partido Liberal Doctrinario* xilè i fou diputat al Congrés Nacional de Xile entre 1882 i 1897. L'obra de Sanhueva, que es tornà a editar el 1889 a París, narra les vivències de l'autor en el viatge que va realitzar l'any 1884 a l'Estat espanyol. En el capítol dedicat a narrar la seva estada a Barcelona afirma que

Entre las numerosas pruebas que pudiéramos aducir para acreditar que aún existe vivo y enérgico en este pueblo de Barcelona su histórico espíritu de independencia y de personalidad

propia y autónoma, figuraría, en primera línea, el hecho de que aquí no se quiere hablar el castellano sino el catalán.

En los teatros, en los paseos públicos, en los cafés, en las reuniones privadas, solo se habla este dialecto. Sus costumbres y casi todos sus códigos son catalanes.

En catalán se escriben diarios y periódicos, comedias y zarzuelas. Hay sociedades artísticas catalanas, academias catalanas, congresos de juriconsultos catalanes y hasta juegos florales catalanes (1886: 30).

I acaba aquesta digressió sobre la llengua catalana amb l'afirmació següent:

Es verdad que cuando á ellas íbamos en compañía de alguna de las personas con quienes tuvimos el gusto de relacionarnos en nuestro ya descrito hotel de la Rambla, éstas nos presentaban buen número de jóvenes que por deferente cortesía hablaban solo el castellano (1886: 31).

Tanmateix, no fa cap comentari més referent a la llengua catalana en la resta del viatge per Catalunya i el País Valencià.

2.10 Anònims

L'any 1888 es publica a Barcelona *Guide de Barcelone et ses environs. Précédé d'un manuel de conversation français-espagnol*, obra en francès signada amb les inicials «D.N.» i «C.L.». En aquesta guia de Barcelona, els seus desconeguts autors afirmen que

L'idiome de Barcelone est le catalan, qui est parlé avec très peu de différences dans la majeure partie de l'ancien royaume de Valence, dans les îles Baléares, dans la République d'Andorre, en Roussillon, dans la Cerdagne française et en quelques points de l'île de Sardaigne.- Le catalan procède directement de la langue latine rustique, ce qui lui donne quelques points de ressemblance avec certains dialectes de la côte italienne. Employé comme langue littéraire depuis le xiie siècle, il avait été presque abandonné pendant le xviie et le xviiie. Mais vers le milieu du xixe a eu lieu une renaissance qui a produit une pleiade de poètes et d'écrivains, quelques uns d'un talent réel, dans tous les genres littéraires, et qui ont créé une littérature digne d'être sérieusement étudiée (1888: 19b).

És a dir, l'idioma de Barcelona és el català, que es parla amb molt poca diferència en la major part de l'antic regne de València, a les Illes Balears, a la República d'Andorra, al Rosselló, a la Cerdanya francesa i en algunes parts de l'illa de Sardenya. El català prové directament del llatí vulgar, fet que li confereix certa similitud amb certs dialectes de la costa italiana. Utilitzat com a llengua literària des del segle XII, fou quasi abandonat durant els segles XVII i XVIII. Però a mitjans del segle XIX hi hagué un renaixement que va produir una gran quantitat de poetes i escriptors, alguns de vertader talent, en tots els gèneres literaris, que crearen una literatura digna d'un estudi seriós.

Com es pot observar, es tracta d'una definició bastant completa de l'extensió de la llengua catalana

i del seu conreu literari al llarg de la història, així com encertada respecte a l'origen («el català prové directament del llatí vulgar»). Aquests elements, junt amb el lloc de publicació, indiquen que els autors eren ben coneixedors de la llengua catalana i la hipòtesi més plausible és que els autors eren catalans i publicaren l'obra en francès per als viatgers del país veí, ja que a finals del vuit-cents les guies de viatge eren llibres cada vegada més editats, buscats i venuts.

2.11 Isaac Iakovlévitx Pàvlovski

El 1889 es publica a Sant Petersburg el llibre *Otxerki sovremennoi Ispanii 1884-1885 –Notes sobre l'Espanya contemporània 1884-1885–*, fruit del viatge que va realitzar a l'Estat espanyol durant els mesos de la tardor de 1884 i la primavera de 1885. Periodista i escriptor, Pàvlovski naix el 1853 a Taganrog (Imperi Rus) en una família de comerciants jueus, fill del matrimoni entre Iàkov Moissevitx Pàvlovski i Agafia Gregorovna Gertxova. Realitza els estudis primaris a la seva ciutat natal, on fou amic i company de classe de l'escriptor Anton Txékhov. Va iniciar els estudis de Medicina a Sant Petersburg, on fou un activista anti-tsarista, fet pel qual fou detingut i empresonat amb 22 anys, i dos anys després jutjat i deportat a Pinega, a prop del Cercle Polar Àrtic. El 1878, malalt de tuberculosi, s'instal·la a París, on fa amistat amb l'escriptor rus Ivan Turguénev i coneix l'escriptor francès Émile Zola. Com a periodista, fou corresponsal a París del diari rus *Nóvoie Vrémia –El Temps Nou–*, entre d'altres, i va participar en la creació del diari liberal *Rossia*.

La primera part del llibre *Otxerki sovremennoi Ispanii 1884-1885*, que es correspon al viatge fet per Catalunya, Mallorca i País Valencià, fou traduïda i publicada el 1989 per Josep M. Farré coincidint amb el centenari de la publicació en rus de la primera edició.⁸ Un viatge pels territoris de parla catalana on es va entrevistar amb polítics i escriptors com Teodor Llorente, Narcís Oller i Emili Vilanova. En el trajecte en tren de Madrid a Barcelona, relata Pàvlovski,

vaig tenir ocasió de convèncer-me que els catalans i els castellans no es poden veure. En arrencar el tren, el vagó es va dividir en dos grups: els catalans van seure en un costat, els castellans a l'altre, i cada grup parlava en la seva llengua. Les dues llengües, tot i tenir origen comú, es diferencien molt marcadament. Així, sabent-ne una no podeu entendre l'altra. El català, per construcció i per parla, és més similar al francès i a l'italià que el castellà. La primera impressió és desagradable. Els catalans parlen fort i ràpid, gairebé amb paraules monosíl·labiques, en les quals amb freqüència sonen «ge, ze, l, lu i am». Després de la musical llengua castellana, el català sembla vulgar i groller i sona malament a l'oïda (1989: 16-17).

I transcriu una conversa escoltada al mateix tren:

Els meus veïns l'escoltaven amb despreci i un d'ells inclinant-se al meu costat, em digué amb veu baixa:

–*¡Parece que no son cristianos!* Jo entenc que els pagesos parlin en aquesta llengua, però la gent

⁸ Citem d'aquesta edició traduïda al català.

culta... és un escàndol!
–*¡Es un escándalo!*– va assegurar un altre (1989: 17).

De fet, no és l'únic exemple, com quan el tren s'apropa a Barcelona:

Se sent per tot arreu un llenguatge desconegut, com si haguéssiu fet cap en un altre estat. El meu veí, un pintor aragonès, que anava a Barcelona a buscar sort es va espantar i s'arrupí.
–*¡Por Dios!*– exclamà–, si jo hagués anat a Turquia ho entendria com aquí. Això no és Espanya (1989: 19).

Pàvlovski adverteix el lector de les diferències culturals i lingüístiques entre Madrid i Barcelona: «Quan vós arribeu de Madrid a Barcelona, anireu a parar en un altre estat. Us trobareu una altra llengua, uns altres costums i una altra moneda» (1989: 41). Tot seguit, l'escriptor rus, constata que el coneixement i l'ús del català a Catalunya està totalment generalitzat:

Pel que fa a la llengua, des de l'habitant de les contrades pirinenques fins a l'elegant senyor literat i capitalista que té relacions amb Estats Units d'Amèrica i Anglaterra i que sovint ha rebut una educació a l'estranger, tots parlen en català i no poden suportar el castellà. «És un plat esquerdat –diuen els catalans–, qui parla en castellà». La llengua de Cervantes i Calderón fou creada «per a la cançó» i no pas per al llenguatge humà. Si aneu a casa d'una família catalana educada us trobareu sovint que les dones de la casa no parlen castellà i prefereixen parlar en francès. A vegades és perquè tenen vergonya d'expressar-se en una llengua que no dominen prou bé i que sovint fins i tot desconeixen. Els nens no entenen el castellà abans d'anar a l'escola (1989: 41-42).

Així, és interessant llegir la descripció dels usos lingüístics que fa Pàvlovski d'un barceloní al 1884, diferenciant l'ús de la llengua als àmbits familiar, laboral i judicial, i entre classes socials diverses:

Poc després d'arribar a Barcelona vaig ser convidat per un professor de la Universitat a dinar a casa seva. Per educació amb mi parlava en castellà i haguéssiu vist com reien els seus fills, escoltant «com parlava el seu pare». Ells estaven acostumats a sentir parlar el seu pare castellà al portal de casa amb el sereno o al despatx per qüestions de feina, però a la taula era la primera vegada que ho feia. El barceloní (el de comarques no cal dir-ho), que eduqués els seus fills en llengua castellana s'arriscaria que l'incloguessin en el grup dels «renegats» i l'assenyalarien amb el dit.

–Quina caiguda!– dirien d'ell, com ho diuen de Pi i Margall, perquè essent català de naixement, ni parla ni escriu en la seva llengua nadiua.

El poble senzill mira els castellans com a estrangers, com per exemple, el nostre mugic mira el turc o l'alemany. Per a ell tots els espanyols són «*soldatones*», que arriben a Catalunya per recaptar impostos i apartar la gent pacífica del treball, tot somentent-los [*sic*] al servei de Castella, que s'ha convertit en un poble més dolent. Per això el pagès català simplifica el seu menyspreu envers els castellans dient: *De ponent, ni vent, ni gent*. Que el castellà és una persona aliena, un estranger, ho expressen d'una altra manera: *Si et dius Pere i et fas dir Pedro, passa l'Ebre*. Si el pagès català ha de comparèixer davant un Tribunal necessita un traductor, perquè els jutges sovint són d'altres províncies i no entenen el català. Com a conseqüència d'això passen fets curiosos i no menys tràgics (1989: 42).

I tot seguit explica l'exemple d'un judici i un arrest per una traducció dolenta al castellà de les afirmacions d'un testimoni. A continuació, Pàvlovski relata una conversa entre dos escriptors, un espanyol i un català:

–Vostè té un autèntic talent literari– va dir un famós escriptor espanyol a un jove escriptor català–, però quina llàstima que escrigui en una llengua tan poc estesa. Per què no escriu en castellà?

–Per què no escriviu vós en català?

–Sí, però vós sabeu bé el castellà.

–El català el conec millor i sempre penso en català (1989: 43).

L'escriptor rus, ben informat, també comenta els inicis literaris de l'escriptor Àngel Guimerà:

Tenia 19 anys, quan fundà la revista mensual en català al voltant de la qual s'agruparen les millors forces de Catalunya, vells i joves. La revista es deia *Renaixença*, com el diari que l'edita. Hi publicava poesia, novel·les, contes, investigacions històriques, comèdies i drames. Tot directament o indirectament havia de referir a Catalunya, núvia estimada d'En Guimerà (1989: 47).

I afirma que en el futur serà considerat un poeta clàssic, si la llengua catalana perdura en el temps:

No hi ha cap dubte que Guimerà quedarà per sempre com un poeta clàssic, en el ben entès que no mori la bonica llengua en la qual escriu. En uns temps com els nostres, tan uniformadors, això no fora gens estrany (1989: 47-48).

D'altra banda, indirectament, l'escriptor rus sosté que l'origen de les llengües catalana i occitana és el mateix:

nosaltres hem d'apropar-nos a d'altres eminències de la literatura catalana. Anomenant-los eminències jo no faig compliments, només dic la veritat. Un poble d'uns dos milions d'habitants, que parla l'antic llemosí, tan fèrtil en gent de talent, se li escau anomenar-lo «descendent dels trobadors». A Barcelona no és estrany trobar joves que escriuen versos, i el que és més excepcional és que els escriuen molt bé. Aquesta jove literatura no és rica en novel·listes, però es pot sentir orgullosa d'un parell, que jo vaig conèixer (1989: 51).

Un d'aquests novel·listes que va conèixer és Narcís Oller, com es pot observar unes pàgines endavant: «Fins a l'aparició de *Papallona*, el talent d'Oller, potser valorat a l'estranger, no era prou conegut a Espanya (llevat de Catalunya), on s'esforcen per ignorar tot el que fan els catalans. Ara, la novel·la d'Oller es tradueix al castellà» (1989: 53). Pàvlovski, segurament influït per les seves fonts –com Narcís Oller i Emili Vilanova–, fa un breu panorama dels usos literaris a Catalunya des de l'època medieval:

Malgrat la indiferència de la resta d'Espanya envers Catalunya, els catalans han conservat la seva llengua i costums. Tingueu present, que després de set-cents anys d'existència de la llengua, al segle XVII gairebé va desaparèixer tota la literatura després d'haver donat al món

escriptors medievals tan famosos com Desclot, Muntaner, Ramon Llull, Jaume el Conqueridor, Ausiàs Marc, Hug Bernard de Rocabertí i d'altres, que han enaltit la literatura catalana, traduïts tant a l'Edat Mitjana, com ara, a les llengües europees (1989: 56).

I clou el recorregut a finals del segle XIX, transmetent el discurs de la Renaixença, segons el qual la literatura catalana renaix de les cendres gràcies a aquest fenomen:

Al començament d'aquest segle la literatura catalana gairebé no existia. El qui escrivia ho feia en castellà i malament. De sobte, a les darreries dels anys quarantes [del segle XIX], la literatura catalana ressorgí i començà a caminar. Fou possible gràcies a l'obra de tres poetes: Aguiló, Milà i Balaguer, que començaren a escriure les seves poesies en català. Milà⁹ era funcionari (fou ministre) durant el regnat d'Isabel II, va viure molts anys a Madrid, en la buidor i l'enrenou de la vida de la capital. Però com a autèntic català, a les acaballes de la seva vida va sentir enyorament de la terra. A part d'informes i discursos, poques coses més havia escrit, i sota la influència d'aquest sentiment va fer versos, que passaren de mà en mà i foren llegits a Catalunya, on van produir un gran impacte. Tot llegint aquests versos feixucs, es fa difícil entendre el motiu d'admiració de la societat catalana; els seus mèrits literaris són més aviat dubtosos, però Milà¹⁰ parla amb un amor apassionat de Catalunya, la seva natura, la seva música, tot ho contraposa amb preeminència a la resta d'Espanya. Els versos afalaguen inevitablement el sentiment dels catalans i criden a l'entusiasme patriòtic (1989: 56-57).

En aquest renaixement, l'inici dels Jocs Florals de Barcelona tenen un paper important. A més, Pàvlovski acaba identificant les llengües catalana i occitana amb el sintagma «parla llemosina»:

Els experiments poètics d'Aguiló són encara més alts que els de Milà,¹¹ escrits en una llengua neta i bonica, malgrat que des del punt de vista estrictament artístic no és res de l'altre món. La influència d'aquests escriptors fou molt gran; tot seguit aparegueren un estol de joves amb talent i energia, que proclamaren en públic l'amor a la literatura, a la poesia i a la història nadiua. El seu servei és gran, ja que gràcies a la seva insistència aconseguiren el renaixement dels Jocs Florals, l'any 1859. Els Jocs foren la garantia d'un desenvolupament normal de la literatura catalana. D'aleshores ençà cada any el primer de maig, al saló de la Llotja (edifici de la Borsa, construït al segle XV)], hi té lloc una gran cerimònia, en la qual concorren espanyols i francesos de parla llemosina i que fan costat al desenvolupament de la literatura nadiua (1989: 57).

També esmenta Jacint Verdaguer i avança: «més endavant parlaré de la poesia popular catalana i de la seva influència en la literatura contemporània de la Renaixença» (1989: 59). A més, Pàvlovski relaciona la política econòmica i la disputa entre proteccionisme i lliurecanvisme amb el catalanisme i la llengua:

D'aquí neix una barreja bastant curiosa de les dues llengües i una confusió insuportable de

9 Ací, el traductor indica a peu de pàgina que Pàvlovski «confon Milà amb Aribau». Ara bé, Aribau no fou ministre durant el regnat d'Isabel II, com afirma l'escriptor rus.

10 Aribau.

11 *Ibidem*.

la qual són culpables, en part, els catalanistes: el moviment literari i polític de Catalunya es barreja a la resta d'Espanya amb els interessos comercials catalans i acusen els catalanistes d'egoisme. Ells, segons sembla, a canvi d'uns guanys econòmics desitgen vendre'ns productes que són més cars i de pitjor qualitat que els estrangers i ens espanten en enfortir el separatisme per arranjar els seus negocis amb més comoditat (1989: 63).

La següent parada del viatge de l'escriptor rus és Valls i Poblet, amb la companyia de Narcís Oller i del traductor i crític literari Joan Sardà i Lloret. Pàvlovski també elogia l'expressivitat de la llengua catalana, com en aquest fragment:

Quins encisos melangiosos en aquest mot català! *Enyorament* és nostàlgia pels éssers perduts, tristesa per les esperances malmeses i desitjos no assolits; ho és tot alhora. Es troba en la poesia popular i en la vida ordinària, s'utilitza parlant de les persones, dels ocells, de les plantes, i no hi ha cap llengua estrangera, pel que jo sé, que tingui un mot amb una força semblant. Els castellans no la tenen. Em va agradar tant i és tan expressiva que el qui la sent una vegada i entén el seu sentit, a l'acte la fa servir. [Emilio] Castelar va proposar una vegada a l'Acadèmia espanyola d'incloure-la al diccionari. La llengua catalana, en general, és rica en mots expressius com aquest (1989: 85).

Pàvlovski és coneixedor de l'obra d'Eduard Toda de qui cita diversos fragments del llibre *Poblet. Records de la Conca de Barberà* (1883): «exemple són aquestes línies del llibre del senyor Toda *Poblet*, escrit en català i editat a Barcelona» (1989: 86). Més endavant ho torna a fer:

Em mostraren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó un curiós document, que feia menció de la construcció de l'altar de l'església de Poblet, no és gaire llarg, fet que em permet de fer-ne una traducció literal del català. És una ordre del rei Pere IV, amb data 1377 (1989: 95).

La següent parada en el seu viatge és Mallorca en un vaixell Barcelona-Palma. Des de l'embarcació s'acomia de Barcelona amb aquestes paraules sobre els catalans:

He viatjat molt en la meua vida, empès pel neguit de la curiositat, m'he topat amb gent de totes les nacionalitats i posicions possibles, però no m'havia topat mai enlloc amb un grup de persones tan senceres i netes de cor com a Catalunya, el país poètic dels trobadors (1989: 103).

Una expressió, «el país poètic dels trobadors», que coincideix amb el títol del capítol dedicat a Barcelona, «Els descendents dels trobadors» (1989: 15), en referència a Catalunya i als catalans, respectivament. Ja a Mallorca, constata l'existència de xuetes mallorquins i de les llengües que parlen aquests:

És possible que siguin jueus? Però si a Espanya no n'hi ha des de la seva expulsió pels reis catòlics, en què es dispersaren arreu del món: Àfrica, França i Alemanya, d'on feren cap al nostre país [Rússia]. A la pàtria de Torquemada no hi tornaren. Són jueus locals que parlen en castellà o en mallorquí (1989: 106).

A continuació, parla amb el poeta i lul lista mallorquí Jeroni Rosselló, que li diu el següent sobre els xuetes mallorquins:

Els millors representants de la nostra literatura, principalment poetes, són xuetes. A Barcelona us han parlat d'Obrador, de Forteza, d'Aguiló,¹² que són la nostra glòria. Les seves cançons les podeu escoltar sovint en boca del pagès analfabet. El precursor de la renaixença catalana, el vell Aguiló, era xueta (1989: 109).

Pàvlovski també conversa amb Mateu Obrador, que aleshores estava malalt al llit: «vam parlar dels catalans i de la renaixença catalana. Obrador va estudiar a Barcelona i ja fa temps va prendre part activa en la literatura pàtria. Ara ha abandonat tot això i escriu poc, i molt de tant en tant» (1989: 110). El lul lista mallorquí lamenta no poder dedicar-se professionalment a escriure i es plany de la manca de lectors i del futur de la llengua pròpia:

A part de tot, els nostres escrits, fora d'alguns coterranis i d'amants de la literatura, no els llegeix ningú. La nostra llengua, especialment la variant mallorquina és rica i metafòrica però, per a qui pot ser? És un dialecte i no té cap futur (1989: 111).

Pàvlovski anomena Ivan Petrovitx Koloshin, diplomàtic rus casat amb una aristòcrata mallorquina i instal·lat a Palma, que és un

diligent seguidor de la literatura catalana i del caràcter català, fet curiós que ens passa a tots els russos que hem tingut la possibilitat de conèixer de prop aquest interessant poble. Es pot pensar que entre ells i nosaltres hi ha una certa semblança misteriosa. S'entén que Koloshin, com a autèntic rus il·lustrat, coneix la literatura catalana millor que molts catalans (1989: 111-112).

De Palma a València també es trasllada en vaixell, en aquest cas anomenat «Jaume el Conqueridor», on visita la redacció del diari *Las Provincias* i el seu director, Teodor Llorente Olivares:

El senyor Llorente, per altra banda, és famós com a poeta, cordial, apassionat i sincer. La seva poesia *La Barraca* és tan popular a l'Espanya catalana com a casa nostra ho és *Rasmislenia u narodnovo pod'esda* o *Ubogaia i nariadnaia*.¹³ Llorente és una persona d'uns cinquanta anys, d'amples espatlles, xato, d'un gran cap i ulls petits i intel·ligents. Els seus modes són lents i severes. Es podria pensar que fos del nord abans que valencià (1989: 127).

«L'Espanya catalana» és l'expressió que emprava Pàvlovski per a referir-se als territoris de parla catalana dins l'Estat espanyol. I també és ressenyable la descripció de Llorente com a persona que sembla «del nord abans que valencià». L'estada de l'escriptor rus al Cap i Casal coincideix amb la celebració dels Jocs Florals de la ciutat, als quals assisteix convidat per Llorente, que li diu: «el temps que sigueu a València m'ofereixo com a guia. Per no deixar per més endavant el meu oferiment, avui

12 Es refereix a Mateu Obrador, Jeroni Forteza i Marià Aguiló, respectivament.

13 Com indica el traductor a peu de pàgina, són dues poesies del rus Nikolai A. Nekràsov.

mateix al vespre us duré als Jocs Florals. Heu vingut just el dia de la seva celebració anual» (1989: 127). Tot seguit, Pàvlovski descriu aquest certamen literari i el fenomen de la Renaixença:

Els Jocs Florals de València segueixen el model dels de Barcelona. Han estat instituïts per al desenvolupament de la llengua i literatura catalanes, com ja he explicat. A Barcelona la renaixença de la literatura catalana no és una aparició artificial. Els concursos literaris ja fa trenta anys que s'hi celebren, i cada cop a aquest esdeveniment hi participa més la intel·lectualitat de tots els indrets de Catalunya (1989: 127).

Més endavant, i segurament influït per la informació proporcionada per Llorente, parla dels usos lingüístics al Cap i Casal i els compara amb els de Barcelona:

A València el catalanisme és un fruit exòtic. Per començar, tots parlen en castellà, fins i tot els pagesos que no utilitzen altra llengua entre ells que el català. Els autors escriuen en català bastant malament i només peces curtes, farses de la vida popular. A ningú no li passarà pel cap d'escriure alguna cosa seriosa que no sigui en castellà. L'any 1879, quan a València celebraren per primera vegada els Jocs Florals,¹⁴ el president, valencià, es veié obligat a disculpar-se de no saber parlar lliurement català.¹⁵ Això a Barcelona és impensable (1989: 128).

És a dir, Pàvlovski identifica que les classes populars valencianes només parlen català, mentre que les classes altes només parlen castellà. A més, fa constar que la literatura popular a València s'escriu en català i l'alta literatura en castellà. D'altra banda, l'escriptor rus fa alguna altra apreciació d'interès sobre la ciutat, com aquesta: «a València hi ha unes quantes societats obreres catalanes i un Club (*Casino Ateneo-Obrero*), que permeten entrar gent de la més variada convicció» (1989: 134), en referència a l'Ateneu Casino Obrer de València. Finalment, Pàvlovski també va visitar Sagunt, però malauradament no aporta cap informació de tipus lingüístic i es limita a declarar: «vaig visitar el famós Sagunt (on, a part d'un teatre romà ben conservat no hi ha res d'interès per visitar)» (1989: 137). Ben mirat, l'atenció que l'escriptor rus presta a la llengua catalana està molt relacionada amb els contactes amb gent culta dels territoris que va visitar com els esmentats Narcís Oller, Emili Vilanova, Jeroni Rosselló i Teodor Llorente.

2.12 Henry Edward Watts

L'any 1893,¹⁶ el periodista britànic Henry Edward Watts publica l'obra *The Christian recovery of Spain: Being the story of Spain from the moorish conquest to the fall of Granada (711-1492 A. D.)* a Londres, dins la col·lecció «The Story of the Nations», fruit d'un viatge que havia realitzat a l'Estat espanyol uns

14 Pàvlovski desconeix o s'oblida dels Jocs Florals de València de 1859, els primers del segle XIX.

15 Es refereix a Fèlix Pizcueta Gallel. Per a la consciència lingüística de Pizcueta vegeu Martí-Badia (2020: 167-169).

16 Malgrat que en la portada s'indica que el llibre és de 1894, en la pàgina següent s'indica l'any 1893 després de la paraula *Copyright*.

anys abans. Watts va nèixer el 1826 a Calcuta (l'Índia), va treballar com a periodista, es va traslladar a Austràlia i va dirigir una empresa minera. Va tornar a Anglaterra i va treballar per a un diari liberal de curta durada a York. Més tard es va traslladar a Londres i va exercir de corresponsal per al periòdic australià *Melbourne Argus*, on va formar part del *Savile Club* –societat privada de l'alta societat londinenca– i va viure els darrers anys de la seva vida.

Watts, al llibre esmentat, dedica un capítol a les Corts, als Furs, i al progrés de les arts i les lletres de la corona catalanoaragonesa. És en aquest capítol quan afirma:

By the middle of the Thirteenth century the long and doubtful conflict on the tongues born of the Latin –which was perhaps never a spoken language in the Peninsula after the Gothic conquest– had resolved itself into the victory, happily for literature, of the Castilian. The rival dialects of the Galician (from which descended the Portuguese) and the Catalan, or Valencian, the off-shoot of Provençal, were confined thro the districts of the north, west, and east respectively (1893: 162).

En paraules de Watts, a mitjan segle XIII el llarg i dubtós conflicte sobre les llengües nascudes del llatí –que potser mai fou una llengua parlada a la península Ibèrica després de la conquesta goda– s'havia resolt amb la victòria, feliçment per a la literatura, del castellà. Els dialectes rivals del gallec (del qual descendeixen els portuguesos) i el català, o valencià, fillol del provençal, estaven confinats a les comarques del nord, oest i est respectivament. I tot seguit continua amb una breu explicació de l'evolució del llatí a les llengües romàniques:

Latin continued, indeed, to be the language of the Church, of the law, and of the official decrees up to the Twelfth century; but few, even among the most learned of the clergy, were able to write it with purity after the Eighth century. The speech of the people had come, by corruption and phonetic degradation, by the influence of physical, social, and political causes, by the nature of their occupations and the character of their surroundings to take a shape of its own –nearer Latin in genius than any of the children of Latin, but considerably modified in structure, with large additions to the vocabulary from the Arabic as from the Gothic. The nouns ceased from declension. The preposition was called in to help the case, just as the verb had to invoke an auxiliary. The final *us* was universally rejected for the final *o*. The infinitive dropped its tail vowel, and the noun got itself fitted with the article. According to the best authorities the Castilian language was fully formed, pretty nearly as it is now written and spoken, by the middle of the Twelfth century, though it was not perhaps until a century later that it came to be adopted as the universal speech of central Spain, the dialect of the court and of society (1893: 162-163).

Segons Watts, el llatí continuà sent, en efecte, la llengua de l'església, de la llei i dels decrets oficials fins al segle XII; però pocs, inclús entre els més doctes del clero, foren capaços d'escriure'l amb puresa després del segle VIII. La parla del poble havia arribat, per la corrupció i la degradació fonètica, per la influència de causes físiques, socials i polítiques, per la naturalesa de les seves ocupacions i el caràcter del seu entorn, a prendre una forma pròpia –més llatina en el geni que

qualsevol dels fills del llatí, però considerablement modificada en la seva estructura, amb grans addicions al vocabulari tant de l'àrab com del gòtic. Els substantius deixaren de declinar-se. La preposició fou cridada per a ajudar al cas, així com el verb hagué d'invocar un auxiliar. L'*-us* final fou universalment refusat pel final *-o*. L'infinitiu abandonà la seva vocal final, i el substantiu s'equipà amb l'article. Segons les millors autoritats, la llengua castellana estava completament formada, quasi com s'escriu i es parla ara, a mitjans del segle XII, encara que no fou fins a un segle més tard quan s'adoptà com la parla universal del centre d'Espanya, el dialecte de la cort i de la societat, conclou el periodista britànic.

3. Conclusions

En definitiva, els viatgers estrangers que recorren la catalanofonia a l'últim terç del segle XIX usen el mot *català* per a referir-se només a la llengua de Catalunya i amb els noms privatis *valencià* i *mallorquí* els altres parlars catalans. Aquest fet també ocorre entre els catalanoparlants d'aquest període, que anàlogament fan servir el nom *llemosí* per a referir-se al conjunt de la llengua catalana, que aleshores coexisteix amb els usos de les classes populars, en aquest cas coincidents amb els gentilicis respectius: *català*, *valencià* i *mallorquí*, entre d'altres.¹⁷

La majoria d'aquests visitants afirmen que aquests *dialectes* comparteixen l'origen i una identitat – major o menor, segons l'autor – amb la llengua occitana, a la qual ells anomenen *llemosí* o *provençal*. És el cas dels viatgers Caballero (1867), Davillier (1874), Reclus (1876), Lomas (1884), Pàvlovski (1889) i Watts (1893). També hi ha autors que cataloguen el català com a dialecte, però en un sentit politicoadministratiu i no lingüístic perquè primer afirmen que la llengua d'Espanya és l'espanyol i que la resta de llengües pròpies són dialectes. És el cas de De Amicis (1873), segons el qual el català és un dialecte parlat a Espanya com ho són el *valencià*, *gallec*, *murcià* i *basc*; de Gallenga (1883); de Lathrop (1883), el qual afirma que el català és un *patois* on es barregen les paraules del francès i de l'espanyol; d'Elliot (1884), la qual sosté que a Espanya hi ha tants dialectes com regnes hi ha hagut; i de Sanhuesa (1886). Així com els autors anònims «D.N.» i «C.L.» (1888), segons els quals el català prové directament del llatí vulgar.

Aquestes afirmacions de Caballero (1867), Davillier (1874), Reclus (1876), Lomas (1884), Pàvlovski (1889) i Watts (1893) s'inscriuen dins dels paràmetres del llemosinisme i amb l'ús dels mots *llemosí* i *provençal* desvetllen que admeten implícitament la unitat de la llengua catalana. De fet, alguns d'aquests ho fan explícitament: és el cas de Caballero, Reclus, Pàvlovski i, sobretot, els anònims «D.N.» i «C.L.». Aquests darrers demostren un gran coneixement de la llengua catalana quan

17 Ara bé, tal com vam estudiar a Martí-Badia (2020), a partir de 1854 els escriptors i erudits catalans i mallorquins bandegen l'ús del nom *llemosí* per a referir-se al conjunt de la llengua i reprenen el nom *català* i derivats, mentre que els valencians es resisteixen al canvi per qüestions identitàries. Un canvi que els erudits nord-catalans ja havien fet a l'inici del segle XIX.

declaren que «el català prové directament del llatí vulgar» i, a més, quan enumeren tots els territoris on es parla: Catalunya, la major part de l'antic regne de València, Illes Balears, Andorra, Catalunya del Nord i algunes parts de l'illa de Sardenya.

D'altra banda, sobre el coneixement i ús de la llengua catalana, Caballero quantifica els catalanoparlants de l'Estat espanyol –ell els anomena *lemosines de lengua provençal*– en 3.143.700 l'any 1867. La resta de viatgers estudiats ací també constaten l'ús majoritari del català en els diferents territoris de parla catalana que visiten, amb major o menor detall. També és cert, però, que els estudis aleshores disponibles sobre la llengua catalana eren limitats, i que segurament els coneixements lingüístics que hi havia eren més bé escassos, indirectes i esbiaixats. Ben mirat, les percepcions i afirmacions dels viatgers sobre la llengua en molts casos són subjectives o no tenen el rigor suficient, però són importants pel fet que transmetien una informació que era llegida i transmesa als lectors, perquè creaven un imaginari –en aquest cas lingüístic– que influïa socialment.

Comptat i debatut, en l'últim terç del segle XIX, el conflicte lingüístic castellà-català als territoris sota domini espanyol es manifesta amb l'extensió del procés castellanitzador a alguns sectors de l'alta burgesia urbana, que comencen a mimetitzar-se al procés que l'aristocràcia mitjana i baixa havia consumat al llarg del segle XVIII i principis del XIX. Alhora, tot i això, el català era la llengua habitual de la gran majoria dels habitants dels diferents territoris de parla catalana. Els poders polítics espanyol i francès –amb administracions públiques cada vegada més influents en la societat– i les institucions eclesiàstiques –entre d'altres– potenciaren la substitució lingüística del català pel castellà i el francès (respectivament) i, en conseqüència, els viatgers de l'últim terç del vuit-cents van comprovar aquests usos lingüístics i la major part ho feren constar als seus escrits.

Bibliografia

- Anònim (1888) *Guide de Barcelone et ses environs. Précédé d'un manuel de conversation français-espagnol*, Barcelona, E. López.
- Caballero, F. (1867) *Reseña geografico-estadística de España*, Madrid, Colegio de Sordo-Mudos y de Ciegos.
- Calaforra, G. (1998) *Wilhelm Meyer-Lübke i 'Das Katalanische'. Introducció i traducció*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Davillier, J.-C. (1874) *L'Espagne*, París, Hachette.
- De Amicis, E. (1873) *Spagna*, Florència, G. Barbèra.
- Diez, F. C. (1836-1844) *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, Eduard Weber.
- Elliot, F. M. (1884) *Diary of an idle woman in Spain*, Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 2 vol.
- Ferrando, A. / Nicolás, M. (2011) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, UOC.
- Gallenga, A. (1883) *Iberian Reminiscences*, Londres, Chapman and Hall, 2 vol.
- Lathrop, G. P. (1883) *Spanish Vistas*, Nova York, Harper & brothers.
- Lomas, J. (1884) *Sketches in Spain from nature, art and life*, Edinburgh/Londres; Adam and Charles Black/Longmans, Green & Co.
- Martí-Badia, A. (2019) «Els postulats de la filologia romànica internacional sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua catalana (1806-1906)», *Scripta*, 13, pp. 60-80. <https://doi.org/10.7203/scripta.13.15436>
- Martí-Badia, A. (2020) *La consciència lingüística dels valencians (1854-1906)*, València/Barcelona; IIFV/PAM.
- Martí-Badia, A. (2022) «La llengua catalana en la literatura de viatges del primer terç del vuit-cents», *Caplletra*, 73, pp. 71-89. <https://doi.org/10.7203/Caplletra.73.24633>
- Martí-Badia, A. (2023) «The Catalan language as seen by foreign travellers in the second third of the 19th century», *Linguistica Pragensia*, 34, pp. 179-207. <https://doi.org/10.14712/18059635.2023.2.5>
- Pàvlovski, I. I. (1989) *Un rus a Catalunya*, traducció del rus a càrrec de J. M. Farré, Barcelona, El Llamp.
- Reclus, É. (1876) *Nouvelle Géographie Universelle. La terre et les hommes. L'Europe méridionale (Grèce, Turquie, Roumanie, Serbie, Italie, Espagne et Portugal)*, París, Hachette.
- Sanhuesa Lizardi, R. (1886) *Viaje en España*, Santiago de Xile, H. Izquierdo y Ca.
- Watts, H. E. (1893) *The Christian recovery of Spain. Being the story of Spain from the moorish conquest to the fall of Granada (711-1492 A.D.)*, Nova York/Londres; G. P. Putnam's sons/T. Fisher Unwin.